

Domonkosi Ágnes

A stílus kérdése a szociolingvisztikában*

1. A nyelvi stílus jelenségének átfogó leírásához szükségesnek látszik a stílussal összefüggő társas tényezők feltárása, és a verbális interakció dinamizmusának és benne a stílus szerepének megragadása is. Dolgozatom célja annak áttekintése, hogy a stílus szociolingvisztikai kiindulópontú értelmezései hogyan érvényesülnek a nyelvi variabilitás és a stílus leírásában és magyarázatában.

A dolgozat eredeti szándéka a szociolingvisztikában megjelenő stílusértelmezések vázlatos, a főbb irányokra koncentrálnó bemutatása volt, ugyanis munkámnak a stíluskutató csoportban való megvitatása idején a magyar szakirodalomban meglehetősen szűkösnek bizonyult a stílus szociolingvisztikai megközelítésével való számvetés. Ezt a hiányt azonban időközben több, részben szintén a stíluskutató csoporthoz kötődő munka is enyhítette (Bartha–Hámori 2010, Simon 2012). Bartha és Hámori dolgozatának gyakorlati célkitűzése néhány magyar diskurzusrészlet interakcionális stilisztikai elemzése, és ennek megalapozásaként tömören bemutatják a szociolingvisztikai stílus kutatás történetét, részletesebben tárgyalva az ún. interakcionális irányzat kutatásait és hátterét; Simon munkája elsősorban tudománytörténeti irányultságú, meghatározó célja azonban, hogy „mindazt, amit a társasnyelvészet mond, végül összefüggésbe hozhassuk a funkcionális szemléletű nyelvészettel” (2012: 20). A fogalomtörténet tárgyalása miatt dolgozatom számos ponton érintkezik és párhuzamokat mutat ezekkel a tanulmányokkal, másrészt tekintettel a későbbi megjelenésre igyekszik egyes pontokon diskurzusba lépni ezekkel a szövegekkel, és egyaránt érvényesítve a szociolingvisztika és a stilisztika szempontjait (vö. Tolcsvai Nagy 2012: 21) reflektálni egyes meglátásaikra.

2. A szociolingvisztikai variáció értelmezésében általában három különböző komponenst érvényesítenek: a nyelvi, azaz belső, a társas, azaz beszélők közötti és a stilisztikai, azaz beszélőn belüli összetevőket (vö. Bell 1984: 145; Finegan–Biber 1994: 316, Eckert-Rickford 2001: 1–2). Ennek ellenére a stílus fogalma a labovi kezdeteket követően sokáig nem volt az empirikus kutatások fókuszában, azok elsősorban a nyelvi és a társas tényezők összefüggéseire koncentráltak. Ezzel együtt az elmúlt évtizedekben a stílus és a stílusváltás értelmezéséről számos megközelítés született a szociolingvisztikában, melyeknek célja

* A tanulmány a 81315 sz., Kognitív stilisztikai kutatás című OTKA-pályázat keretében készült.

valamiképpen a stílus magyarázata, azaz annak értelmezése, hogy a nyelvhasználók különböző helyzetekben másképpen beszélnek, sőt hogy még egy beszélgetésen belül is eltérések, váltások lehetnek a nyelvi eszközök használatának mikéntjében.

A szociolingvisztikában a stílus fogalma tehát mint a beszélőn belüli változatosság sajátossága jelent meg, azaz ez a tudományterület kezdetben nagyon szűk perspektívában közelítette meg a fogalmat. Ez az értelmezési keret az egyes felfogásokban és kutatásokban fokozatosan és alakult átértékelődött, s bár az alkalmazott stílusfogalmak nem mondanak ellent egymásnak, és nem zárják ki egymást kölcsönösen (Eckert-Rickford 2001: 5), és a kérdés tudománytörténetét tárgyaló munkák egységesen a labovi kezdetekhez nyúlnak vissza, mint gyökerekhez, ahogy Auer is utal rá, a mai interakcionális, dinamikus stílus kutatások egészen más alapelveket követnek, mint amelyek Labov lineáris stílusdimenzióit jellemzik (2007:11).

A stílus jelenségének szociolingvisztikai tanulmányozásában tehát több irányvonal különíthető el, a különböző felfogásokat többféleképpen is szokás csoportosítani. A nyelv és a társadalmi valóság viszonyának eltérő felfogása alapján alapvetően elkülöníthető egy variacionalista-objektivist, illetve egy társas konstruktivist-interakcionista irány (Bartha-Hámori 2010: 299). Eckert és Rickford pedig például – az általuk szerkesztett stílust tárgyaló tanulmánykötet előszavában – a stílus antropológiai megközelítéseit, a beszédre fordított figyelemre épülő értelmezéseket, a hallgatóságtervezés és önazonosítás elméleteit, illetve a funkcionálisan motivált szituatív variációs felfogásokat különítik el (2001: 6–18).

Dolgozatomban négy csoportot látok célszerűnek elkülöníteni a stílusfogalom történetét és vizsgálatának főbb szempontjait, illetve az említett csoportosításokat is figyelembe véve: (1) egyrészt a labovi értelmezést és a belőle kifejlődő variációs megközelítéseket, (2) másrészt a beszédalkalmazkodás elméletével összefüggő felfogásokat, (3) harmadrészt a Halliday-féle funkcionális nyelvészeti értelmezésre támaszkodó elképzeléseket, (4) emellett pedig legújabbban kirajzolódni látszik egy olyan irány is, amelyet interakcionális megközelítésnek nevezhetünk, és amelyben erőteljesen érvényesül a pragmatika és a társalgáselemzés megtermékenyítő hatása (Coupland 2007, Auer 2007), és amely arra a kiindulóponton épül, hogy az identitások és a társas jelentések az interakcióban, nyelvileg, alapvetően a stílus révén dolgozódnak ki (vö. Bartha-Hámori 2010: 301–305).

2.1. A nyelvi változatosságot és a folyamatban lévő változásokat fő vizsgálati területnek tekintő labovi kvantitatív paradigma (vö. például Labov 1966, 1972, 2001) stílusértelmezése szerint a beszédre fordított figyelem mértéke és a helyzet kötöttebb (formális) vagy kötetlenebb (informális) volta szoros összefüggést mutat a stilisztikai változatosság szintjeivel. A beszélők stílusának változása a beszédre fordított figyelem mértéke alapján, meghatározott nyelvi

jegyek előfordulása révén mérhető: az egyes kontextusok függvényében a beszéd formalitásának különböző szintjeit lehet megfigyelni, amelyek a gondos beszédűtől az informális, oldott beszédűig kontextuális stílusokba rendeződve kontinuumot alkotnak. Labov szerint tehát a figyelem az a kognitív mechanizmus, amely összekapcsolja a szociális tényezőket a nyelvi tényezőkkel. A figyelem mértéke feltételezése szerint korrelál a stílussal, csökkenése és növekedése egyaránt stílusváltást eredményez. A figyelem csökkenésének ebben az értelmezésben azért van kiemelt szerepe, mert kutatásának gyakorlati célja a figyelem csökkentése, ugyanis feltételezése szerint így közelít a beszélő a leginkább a saját vernakulárisához, és pl. a nyelvi változások ezekben a változatokban ragadhatók meg leginkább. Ennek értelmében Labovnál a stílus válasz a beszédhelyzetre, reaktív jelenség, azaz a figyelem mértéke a beszédhelyzet függvénye.

A labovi felfogás egyik legfőbb jellemzője, hogy a társadalmi és nyelvi változatosságot egymással összefüggő rétegződésként képzeli el, azaz lineáris skálák révén igyekszik kezelni a nyelvi és a társadalmi változatosságot egyaránt. A variációs szociolingvisztikai eredményei kritikára adhatnak okot azért is, mert a méréseikben meghatározó erővel érvényesített sztenderd-nemstenderd szembeállítás alkalmatlan a nyelv változatosságának leírására. Rendszerszerű különbségek lehetnek ugyanis aközött, hogy a beszélők egyes csoportjai hogyan ítélik meg bizonyos, a kutatásban egyszerűen sztenderdnek vagy nem sztenderdnek ítélt változatokat.

A labovi stílusfogalom ellentmondásai meglátásom szerint arra vezethetők vissza, hogy eredetileg a stílust a méréseit kiegészítő segédfogalomként határozza meg, nem pedig általános érvényű fogalomként, vagyis „a stílus nem más, mint technikai eszköz a jelenségek interpretációja során” (Simon: 2012: 23). Érzékelve ugyanis azt, hogy az interjúszituáción belül változik az egyéni stílus, kereste azt a változót, amely ezeket a módosulásokat irányítja. Egy későbbi tanulmányában a stílusfogalmának kritikáira reagálva maga is kifejti, hogy ez nem tekintendő a stílusvariabilitás általános elméletének, nem átfogó leírása a stílusváltás keletkezésének és működésének, hanem inkább az interjú szituációjában megfigyelhető beszélőn belüli variabilitás kezelésének módja. Sőt tesz egy olyan értelmű megjegyzést is, hogy a „gondozott” stílus és az „oldott” stílus olyan alműfajok, amelyeket a szociolingvisztikai interjú szituációja megenged. Megfigyelései szerint ugyanis az interjúkészítő beszédét közvetlenül követő szöveg általában gondozott, amikor az adatközlő személyes narratívába kezd, akkor hétköznapivá válik, a nyelvről való beszéd, vagyis a metanyelvi diskurzus általában gondozott, amikor pedig gyerekek kerülnek szóba, akkor a stílus hétköznapivá válik. Labov szerint ez a jelenség megerősíti a gondozott és az oldott stílus létét, és ennek fényében a „regiszter a szociolingvisztikai viselkedés dinamikus összetevője” (2001: 108).

A labovi kutatásokkal csaknem egy időben a nem szociolingvisztikai indíttatású nyelvészeti stilisztika a strukturalizmus elméleti keretében (pl. Sebeok 1960) érdekeltté vált a szövegek minden formájának vizsgálatában, a beszéltben és az írottban egyaránt, elkülönülve a szépirodalmi stilisztika területétől. Ez a stilisztika taxonómiákon nyugodott, a nyelvi eszközök, szintek és funkciók listáin. A formalizáltság szintjei szerint pl. merev, formális, tárgyaló, hétköznapi, bizalmas stílusokat különböztetett meg. Ez a skála a beszélők közötti bizalmasság fokának intuícióján alapult: a formalitás lineáris skálája, a formalitás szintje szabja meg a beszélő választását. Miként Coupland is felhívja rá a figyelmet, ez a megközelítés láthatóan összhangban van azzal, ahogy Labov operacionalizálta a stílus fogalmát. Ez azért nem meglepő, mert maga a variációs szociolingvisztika is ugyanabban a strukturalizmustól átitott intellektuális légkörben született meg, mint ezek a taxonomikus stílusjellemzések (vö. Coupland 2007: 10).

A variációs szociolingvisztikai felfogás a későbbiekben is nagyon egyértelműnek látja a társadalmi struktúra jelenségét: nem, életkor, társadalmi osztály (Chambers 2004: 349), Trudgillnál ezek a tényezők kibővülnek a társas kontextussal (2004: 373). Chambers szerint például az utóbbi évtizedek legproduktívabb szociolingvisztikai eredményei a nyelvi változók társas értékének meghatározásából eredtek (2004: 3). Chambers egyértelmű indexikus kapcsolatot feltételez a nyelvi változó és a társas jelentés között; másrészt a társas jelentést egyértelmű osztálykategóriákhoz és csoporttagsághoz köti. Emblemikus viszonyt feltételez a standard beszédmód és a művelt, középosztálybeli beszélő között, bár ugyanebben a munkájában később azt mondja, hogy nem egyszerűen egy-egy nyelvi változó meglétének vagy hiányának van társas szignifikanciája, hanem az előfordulási gyakoriságának.

A stílusfogalom egyre többdimenzióssá válása során a Labov-féle stílusfogalomnak Rampton révén még olyan értelmezése is született, amely felfedezni látszik ebben az elképzelésben a dinamikus identitás- és kontextusalkotás felfogásának előzményeit: szerinte ugyanis elméleti szinten felszabadító hatású, ha a társadalmi osztály képzetét úgy fogjuk fel, hogy bizonyos formák használata révén bármelyik egyéni beszélő megvalósíthat egy-egy társadalmi csoportra jellemző nyelvi sajátosságokat (2006: 229). Valójában azonban a labovi elképzelésben, nincs meg az a dinamizmus, mely szerint beszélő a stílusváltás révén stilizálhatja magának társadalmi osztályt. A labovi eredmények inkább egy olyan általános társadalmi mintázatot mutatnak, mely szerint azok a beszélők, akik ügyelnek a beszédükre, a központi norma irányába mutatnak stílusváltást (vö. Coupland 2007: 39).

A magyar szociolingvisztikai kutatásokban a stílust tekintve elsősorban, sőt hosszú ideig kizárólagosan a labovi felfogás kapott szerepet. A Budapest Szociolingvisztikai Interjú megtervezése során a klasszikus labovi kiindulópont következtében arra törekedtek, hogy a különböző feladattípusok különböző

stílusváltozatokat váltsanak ki. Kilenc feladattípushoz kapcsolt hat „stílusváltozatban”, különböző típusú, feladatonként eltérő, ám nagyobb odafigyelést igénylő tesztekben (szólisták, szövegek felolvasása, elicitációs tesztek stb.), valamint bizonyos, az alapnyelvet, a vernakulárist is előhívni szándékozó társalgási modulokat is tartalmazó társalgási részben rögzítették az adatközlők beszédét (Kontra 1990).

2.2. Az 1970-80-as években két olyan elmélet is megjelent, amelyek nagyrészt átvették a beszédre fordított figyelem paradigmájának a helyét, és amelyekben a hallgatóság szerepe kapott hangsúlyt: egyrészt a Giles-féle alkalmazkodási elmélet, másrészt a belli hallgatóságra tervezés koncepciója. A két elképzelés közös vonása, hogy a beszélő a beszédét, annak stílusát hallgatóság figyelembevételével tervezi meg, ahhoz igazítja. Coupland rámutat arra, hogy a korai szociolingvisztikában a regiszterek rendszerezésében több stílusbeli változatot szintén az alapján neveztek meg, hogy kihez szolt: *babytalk*, *foreigner talk*, *elderspeech* (2007: 57). Giles elméletének megszületéséhez hozzájárult a társalgáselemzés 70-es évekbeli megerősödése is, amelynek egyik alap gondolata, hogy a társalgásokat relacionálisan szükséges elemezni, és amelynek révén olyan fogalmak jelennek meg, mint a „jelentések megosztása” vagy a „megértés kölcsönössége”.

2.2.1. Giles beszédalkalmazkodási elmélete még a hetvenes években született (1971, 1973), értelmezésében szociálpszichológusként figyelembe vette azokat a motivációkat is, amelyek szerepet játszhatnak abban, hogy a beszélők módosítják a beszédmódjukat. Az alkalmazkodás motivációi véleménye szerint két fő csoportba sorolhatók be: az egyik a társas vonzóság keresése, a másik a kommunikatív hatékonyság keresése. A beszélő az elfogadás érdekében közelíthet a beszédpartnere beszédmódjához, illetve az intimitás csökkentése érdekében távolodhat is tőle. Ez az elmélet tehát nem az egyes nyelvi jelenségekhez társított szociális jelentésre koncentrál, hanem a beszélő és a hallgató közötti különbségre vagy hasonlóságra. Ebben az elméleti keretben a stílusváltások és stilisztikai különbségek értékelése perceptuálisan történt, igazodva ahhoz a feltételezéshez, hogy az, ahogy az emberek érzékelik a kommunikációs stílust, fontosabb annál, mint amilyenek annak a stílusváltozatnak az objektív jellemzői (vö. Coupland 2007: 62).

2.2.2. A belli koncepció egyik legjellemzőbb vonása, hogy kapcsolatba hozza egymással a társas és stiláris variabilitást: „Az egy beszélő beszédén belüli, a stílus dimenziójában való variálódás levezethető abból a variálódásból, amely a beszélők között működik a társas dimenzióban, és vissza is tükrözi azt” (1984: 151),

Bell szerint a témával és a körülményekkel összefüggő stílusváltások is a hallgatóság tipikus tagjainak ezekkel a tényezőkkel való viszonyában történik, tehát a stílus jelensége ebben az értelmezésben is elsősorban válasz jellegű, mintegy válasz a hallgatóságra. Tehát Labovhoz hasonlóan Bell is reaktív

tartja a stílust, de annak változásait nem az önmonitorozással, hanem a beszédpartnerek figyelembe vételével magyarázza. A lényegi különbség ellenére úgy tűnik, hogy a korai, a labovi szemléleten nyugvó stílusvizsgálatok eredményeinek jelentős részét Bell stíluselméletével is magyarázni lehet (Milroy–Gordon 2003: 205)

A hallgatóságtervezés koncepciója a stílust mint a hallgatóságra adott választ képzelet el, de az elmélet mégis kitör ebből a determinisztikus jellegű keretből a kezdeményező jellegű stílusváltás jelenségének feltételezése révén. Ilyen kezdeményező stílusváltás akkor jön létre, ha a beszélő nem a hallgatósághoz, hanem egy akár jelen sem lévő személyhez, csoporthoz, ún. referenciacsoporthoz igazítja a beszédmódját. A stílus ilyen értelmezése előre mutat, a stílus identitásjelző szerepét érvényesítő megközelítések felé, ugyanis a stílus alkalmasnak tűnik egy jelen nem lévő csoporttal való azonosság kifejezésére is (vö. Coupland 2007: 61).

2.3. A stílusnak a szituációtól, a használatától függő változatokként való értelmezése a Halliday-féle regiszter fogalmára vezethető vissza. Funkcionális nyelvészeti modelljében a stílus kiemelkedett a nyelvészeti elméletekben betöltött marginális szerepéből, és szerepet kapott a nyelvi szerveződésben. A regiszter vagy stílus a Halliday-féle koncepcióban nyelvi választások olyan szerveződése, amely figyelembe veszi a kommunikatív célokat és körülményeket. Szerinte nincs olyan területe a nyelvnek, amelyen a stílus ne lenne jelen (1971: 63). Coupland szerint Halliday elméletének előremutató eleme, hogy ellenáll a mit és a hogyan közötti – a stílus értelmezését sokáig meghatározó – megkülönböztetésnek, ugyanis azt mondja, hogy a regiszter jelensége legalább annyira jelenti a nyelvhasználatban a mit kérdését, mit a hogyanét (2007: 13).

Eckert és Rickford (2001) a Halliday-féle hagyomány folytatásának látják Biber és Finegan munkásságát. Náluk a stílus mint funkcionálisan motivált szituációtól függő változó jelenik meg, a stílusokat interakciós helyzetekhez kötik (Finegan–Biber 1989). Értelmezésük szerint a stílárius regiszterek közötti különbségek nagy része funkcionális, a társadalmi osztályok közötti nyelvhasználati különbségek pedig abból vezethetők le, hogy eltérő módon férnek hozzá és van szükségük a különböző kidolgozottságú regiszterekhez (2001: 244–253). Tehát az eltérő társadalmi csoportok eltérő nyelvhasználata azzal magyarázható, hogy más célokra használják a nyelvet. Elképzelésüket szembeállítják Bellével, amelyben a stílárius változatosság tűnik levezethetőnek az osztály-alapú változatosságból. Munkáik módszertani sajátossága a regiszterek közötti különbségek korpusz alapú kvantifikálása.

2.4. Schilling-Estes a stilisztikai változatosság megközelítéseit összefoglaló munkájában (2004) a hallgatóságtervezés mellett megkülönbözteti a beszélőtervezés elméleteit. Coupland már 1980-as munkájában a beszélő szerepét emeli ki, a stilisztikai variációt mint az egyén dinamikus

reprezentációját szemléli. Ebből adódóan nem egyszerűen az egyes változók kumulatív használatára összpontosít, hanem arra, hogy a használat milyen stratégiába épül bele. Szerepet kap a beszélők stíluspercepciójának kérdése is, azaz az, hogy maguk a beszélők mit érzékelnek stílustényezőként.

Coupland úgy látja, hogy Schilling-Estes alapvető megkülönböztetése (*audience design/speaker design*) meghatározó, de ő a saját munkáiban mégis igyekszik kerülni a beszélőtervezés terminust, mert ha a stílust mint az alakuló kontextusban zajló társas jelentések képzését értelmezzük, akkor abba elkerülhetetlenül belevonódik a beszélő identitása és a hallgató szerepe is (2007: 80).

A szociolingvisztikában tehát akkortól válik a stílus valóban központi fogalommá, amint a társas jelentéssel kezdenek el foglalkozni (Tannen 1993, Eckert 2000; Moore 2003). A harmadik generációs szociolingvisták szerint a stílus egyes sajátosságok társas jelentéssel bíró csoportosulása, a különböző nyelvi szinteken. Ebben a megközelítésben a stílus az identitások, a szituációk és a szimbolikus források (amelyek lehetnek nyelvi és nem nyelvi is) kapcsolatából jön létre. Podesva interakcionális értelmezése (2008) szerint például a nyelvi stílus több forrásból meríti jelentését: egyrészt az alkotó nyelvi eszközök szociális jelentésének összességéből, másrészt a más nyelvi stílusoktól való különbségeiből, harmadrészt a sajátos interakciós helyzetekben való előfordulásból, emellett pedig szerepe van az adott stílushoz az idők folyamán kapcsolt jelentések is.

Ezekben az értelmezésekben a stílusváltás nem reaktív, hanem proaktív jelenség. A beszélők úgy válogatnak a rendelkezésükre álló stílusokból, hogy kifejezzék identifikációjukat, akár tőlük társadalmilag vagy földrajzilag távol levőkkel is. Eckert a stílust központi szociolingvisztikai jelenségnek tartja, szerinte a stílus a nyelvi eszközök csoportosulása, illetve ezeknek a csoportoknak társas jelentésekhez való kapcsolódása (2001: 123). Detroiti fiatalok különböző csoportjainak etnográfiai leírása során rámutat, hogy ezek a csoportok hogyan dolgoznak ki és tartanak fenn olyan öltözködési, tevékenységi és beszédbeli stílusokat, amelyek egyrészt meghatározzák őket, másrészt elválasztják más közösségektől. Szerinte az egyéni és a csoportidentitás is folyamatos alkotás, folyamatos változás (2000: 43). Értelmezésében a variáció nem egyszerűen igazodik egy már kész társas jelentéshez, hanem maga is azon eszközök egyike, amelyek létrehozzák ezt a jelentést.

Bartha és Hámori (2010) részletesen bemutatják ennek az irányzatnak a hátterét és főbb kutatási irányait, és a magyar szociolingvisztikában úttörő módon interakcionális stíluselemzésre is vállalkoznak, a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú egyes interjúrészletei alapján. Elemzésükben a stílus változásai a témához viszonyuló interakciós és önmegjelenítő stratégia változásaiként jelenik meg. Sajátos módszertani kérdéseket vehet fel értelmezésüket tekintve az, hogy a labovi módszertan alapján gyűjtött

beszélgetések alapján igyekeznek tetten érni az identitás dinamikus alakítását. Miként tanulmányukban utalnak is rá, nem tipikus beszédszituációk elemzéséről van tehát szó, ennek ellenére az elemzés különböző elkülöníthető és nyelviileg jól jellemezhető stratégiákat ismer fel, bizonyítva, hogy még az ilyen speciális helyzetekben rögzített szövegek interpretálása is lehet a stílus szempontjából tanulságos (vö. Schilling–Estes 2008). Ezzel együtt véleményem szerint érdemes lenne hasonló szövegek értelmezése során még alaposabban számot vetni a helyzettel, például nem csak az interjúalanyok, hanem a terepmunkások tipikus stratégiáira, illetve a dinamikus kontextusalakítás értelmében a két folyamat összjátékára is figyelni. Az interjúhelyzet szokatlansága, begyakorlatlansága ugyanakkor megnehezíti a gyakorlatközösség fogalmának alkalmazását is, amely az interakcionális elemzésekben a közösségek tipikus társas interációit, nyelvi működéseit értelmezve kiemelt szerepet kap (vö. Eckert–McConnell–Ginet 1992, Eckert 2000, Bucholtz 2001).

3. A stílus fogalmának árnyalódása, többdimenzióssá válása során több tekintetben sikerült eltávolodni attól az elképzeléstől, mely szerint a stílus pusztán a formalitás fokával lenne összefüggésben. Ezért a stílus szociolingvisztikai értelmezésével számot vetve a főbb irányzatok felvázolásán túl célszerűnek látszik kiemelni néhány olyan alapfogalmat is, amely – változó, alakuló jelentéssel – szerepet kap ezekben az értelmezésekben, és termékeny lehet a stílus általános leírásában is.

3.1. Bahtyinra visszavezethetően megjelenik a stílus szociolingvisztikai értelmezésében *genre* (beszédműfaj) fogalma is (Baktin 1986). A műfaj értelmezhető mint kulturálisan felismert mintázatú beszédmód vagy mint strukturált kognitív keret a diskurzusba való kapcsolódáshoz. Legegyértelműbb esetei az intézményesített kommunikatív műfajok, mint a politikai beszéd, előadás, mérkőzés utáni sportinterjú. A nyelvi szocializáció folyamata részben ezeknek az intézményesített műfajoknak az elsajátítása. A műfaj fogalma és a stílus néhány alapvető ponton kapcsolódik – a műfaj fogalma feltétlenül interakcionális, csak az interakcióban értelmezhető fogalom, mert meghatároz társas pozíciókat, szerepeket és résztvevőket. A Coupland által leírt stilizálás jelensége (2007) része a diszkurzív műfajalkotás folyamatának, és része a műfajtörésnek is: a stilizálás képes újraformálni a hagyományos beszédformákat, és azt, hogy a beszélők hogyan kívánnak részt venni bennük.

3.2. A stilizálás, stílusalakítás fogalmában felismerhető az interakció és a kontextus szerepének erőteljes érvényesítése is. Coupland felfogása szerint például az identitások a társas interakcióban konstruálódnak, a beszélők többszörös keretezést hajtanak végre: szociokulturális keretezés, műfaji keretezés (2007: 111–115).

A szociolingvisztikában Gumperz teremtette meg a kontextus aktív alakításának nézetét az ún. kontextuális utasítások vagy kontextuális jelölők fogalmának bevezetése révén (1983: 132–150). Szerinte ezek a kontextuális

utasítások kapcsolatot teremtenek a felszíni stílusjegyek, illetve aközött, hogy miképpen kell érteni a beszéd tartalmát. Emellett az ejtősmód, az intonáció jellemzői következtetésekhez vezethetnek a beszélő szociokulturális háttérével, kommunikatív kompetenciájával kapcsolatban. Gumperz ezt a folyamatot konverzációs következtetésnek nevezi, ezek a társas attribúciók pedig hozzájárulhatnak a sztereotípiák kialakulásához is.

A társas kontextus tehát mindenképpen fontos a nyelvi stílus elemzésében, de az egyes felfogások eltérően értelmezik magát a társas kontextus jelenségét is. A megközelítések közötti legfőbb különbség abban van, hogy előre meghatározottnak veszik-e a kontextust, amelyhez igazodik a stílusváltozat, vagy pedig megfordítják ezt a viszonyt. A stílus és a kontextus között feltételezett dialogikus, dinamikus viszony lehet ennek a feloldása. A kontextus részben diszkurzív műveletek eredménye – a variációs szociolingvisztika részben a kontextus merev elképzelése miatt akadt meg, az antropológiai nyelvészet és a társalgáselemzés viszont ösztönzőleg hat a szociolingvisztikára ezen a területen. Ebben az értelmezésben nem a stílusnak a kontextusban betöltött szerepéről kell beszélni, hanem kontextualizációról, ugyanis a stílus legalább annyira megteremt a kontextust, mint amennyire igazodik hozzá.

A couplandi stilizálásfogalom kiküszöböli a variációs szociolingvisztikának azt a módszertani problémáját, hogy valós, autentikus adatokhoz kell jutni. A stilizálás tekintetében ugyanis azt mondhatjuk, hogy az is társas jelentést hoz létre, ha a beszélők parodizálják önmagukat vagy úgy tesznek, mintha valaki mások lennének. A szociolingvisztikai változók forrásokat teremtenek a beszélőnek ahhoz, hogy különböző módokon jelenítsék meg identitásukat; vagyis stratégiai lehetőségeket teremtenek arra, hogy a társalgásban hogyan alkothatják meg az identitásukat (Coupland 2007). Ha ugyanis a társas módon kontextualizált beszédből indulunk ki, akkor nem beszélhetünk a legjobb adat, a legautentikusabb adat fogalmáról, a stílus társas jelentésének feltárásához fontosabb a szociális kontextus etnográfiai megértése. Andersen például kimutatta, hogy legkésőbb 4 éves korban, a gyerekek szerepjátékaiban már megjelenik a stílusváltás képessége (1990).

3.3. A stílusok alkalmazásának kérdéséhez tartozik a szociolingvisztikán belül a beszédrepertoár fogalma is: a beszédrepertoár úgy képzelhető el, mint egy ruhatár (Coupland 2007: 82), amelyből a beszélő az aktuális helyzetnek megfelelően választ magának ruhát, azaz beszédmódot. Hymes szerint a beszélők választanak a stílusok közül, és ennek a választásnak társas jelentése van (1974: 434–435). A stílus újabb, dinamikus megközelítései szerint azonban szakítanak azzal az elképzeléssel is, mely szerint a beszélő egy eleve létező repertoárból választana, hanem elemzéseik révén is azt mutatják be, hogy a beszélők a nyelvi eszközöket kreatívan alkalmazva folyamatosan új társas jelentéseket hívhatnak létre (vö. Coupland 2007: 82–84).

3.4. Az identitásoknak és a társas jelentéseknek az interakcióban való kidolgozását hangsúlyozó felfogások arra is rámutatnak, hogy azok a szociokulturális kategóriák, amelyeket korábban a stílust meghatározó tényezőknek tartottak (nem, társadalmi osztály), nem eredendően létező, semleges és értékmentes kategóriák, hanem maguk is az interakciók folyamatában képződnek meg és alakulnak.

Gumperz szerint: „Általában a nemet, az etnikumot és az osztályt olyan adott paramétereknek vesszük, amelyek keretein belül megalkothatjuk a saját társas identitásunkat. A nyelv interakcióban születő diskurzusként való tanulmányozása megmutatja, hogy ezek a paraméterek nem állandó, biztosnak vehető tényezők, hanem kommunikatív módon megalkotottak. Ezért az identitás sajátosságainak megértéséhez, hogy miképpen hatnak, és miképpen hatnak rájuk a társadalmi, politikai és etnikai különbségek, bepillantást kell nyernünk azokba a kommunikatív folyamatokba, amelyekben megszületnek” (1982: 1).

Coupland a késő modernitás társas közegét a korábbiaknál még egyértelműbben társas módon konstruált, megalkotott világnak látja, és ez még nyilvánvalóbbá teszi a nyelv és a diskurzusok szerepét (2007: 30). A nyelv a legfőbb olyan forrás, amelyen keresztül megteremtjük magunk köré a társas világot. Azt mondja, hogy a stílus fogalma abban az értelemben, ahogy a 2007-es könyvében foglalkozik vele, nagyon jól illeszkedik a későmodern világhoz, amelyben a stílust, az életstílustól kezdve több területen úgy kezeljük, mint a társas önazonosság cselekvő lehetőségét – központi kérdésnek látja a mai világban azt, hogy hogyan stilizáljuk önmagunkat. Ebben az értelmezésben variáció mint az identítások és a társas jelentések megalkotási folyamatának része jelenik meg. A nyelvi viselkedés pedig identitásjelző aktusok sorozata, amelyben az egyének kifejezhetik személyes identitásukat és a társadalmi szereppel való azonosulásukat is (2007: 108).

3.5. Látszólag az egyéni stílus elemzése, az önmegjelenítés individuális tényezői kívül esinek a szociolingvisztikai megközelítés hatókörén, azonban pl. Barbara Johnstone (1996) amellett érvel, hogy hatékony lehet az egyénetet mint egyénetet tekinteni a társas jelentés megértése érdekében; és több egy személyre koncentráló stílusvizsgálatot is végez. Ezzel összhangban Bartha és Hámori elemzése is tulajdonít stilisztikai relevanciát az önmegjelenítés egyéni stratégiáinak, bemutatják a szövegrészletek alapján „az egyenesség és szókimondóság, az elegancia és a méltóságteljes nyugodtság, valamint a mitikus hős és a lezserség, talpraesettség vonásainak stílusbeli kidolgozását” (2010: 316).

4. Összességében úgy tűnik, hogy a stílus értelmezése a szociolingvisztikában a társadalom strukturált modelljével való összefüggés képzete felől a variáció mint a társas gyakorlat képzete felé halad. Coupland megállapítja, hogy a szociolingvisztika stílusértelmezése túlnőtt a saját fogalmi keretein, mára magában foglalja a nyelvi források felhasználása és

újraprofilizálása révén történő társas jelentésképzés teljes területét (2007: 177).

A stílus szociolingvisztikai indíttatású megközelítéseinek alakulására ilyen vázlatosan, futólag rátekintve is felfedezhető egy olyan folyamat működése, amelyben a szociolingvisztika eredményei és szemléletváltásai párhuzamosan haladnak egyrészt más nyelvészeti részterületek, másrészt a társadalomtudomány áthatóbb szemléletbeli változásaival is. Egyrészt például a társalgáselemzés és a pragmatika eredményei is hasznosulnak a különböző értelmezésekben, másrészt például megtermékenyítően hatott a szociolingvisztikai szemléletére a pedagógiában kidolgozott és a szociológiában is alkalmazott gyakorlatközösség elmélete (vö. Lave–Wenger 1991, Eckert – McConnell-Ginet 1992). Ez a sokrétű összefüggésrendszer véleményem szerint ellentmondani látszik annak az elképzelésnek, mely szerint a szociolingvisztika egységes paradigma lenne (vö. Simon 2012: 19–20), inkább illeszkedik az andereggi belátáshoz, mely szerint a különböző stílusfelfogások mögött különböző nyelvfelfogások ismerhetők fel (1995: 237), kiegészülve azzal, hogy a szociolingvisztika stílusértelmezésében a nyelv és a társadalom viszonyáról alkotott különböző elméletek is tetten érhetők. Másrészt azonban ez a széleskörű összefüggésrendszer magával hozza a különböző kiindulópontú szemléletmódok eredményei közötti összehangolható belátások, a felismerések, eredmények integrálásának termékeny lehetőségét is.

Irodalom

- Anderegg, Johannes 1995. Irodalomtudományi stíluselmélet. *Helikon* 232–251.
- Andersen, Elaine Slosberg 1990. *Speaking with style: The sociolinguistic skills of children*. London: Routledge.
- Auer, Peter (szerk.) 2007. *Style and social identities: alternative approaches to linguistic heterogeneity*. New York: Mouton de Gruyter.
- Bakhtin, Mikhail 1986. The problem of speech genres. In *Speech Genres, and Other Late Essays*, Emerson, Caryl – Holquist, Michael (szerk.) Austin: University of Texas Press. 60–102.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. *Magyar Nyelvőr* 298–321.
- Bell, Allan. 1984. Language style as audience design. *Language in Society* 13: 145–204.
- Biber, Douglas – Finegan, Edward 1989. Drift and evolution of English style: A history of three genres. *Language* 65: 487–517.
- Biber, Douglas – Finegan, Edward (szerk.) 1994. *Sociolinguistic perspectives on register*. Oxford: Oxford University Press.
- Bucholtz, Mary 2001. „Minek legyenek normális?” Nyelvi és identitásgyakorlatok külön lányok közösségében. *Replika* 45–46. 191–211.

- Chambers, Jack K. 2004. Studying language variation: an informal epistemology. In: Chambers, Jack K. – Trudgill, Peter – Schilling-Estes (szerk.) *Handbook of language variation and change*. Malden, MA.: Blackwell Publishing.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style: Language variation and identity*. (Key Topics in Linguistics). Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Eckert, Penelope 2000. *Linguistic variation as social practice*. Oxford: Blackwell.
- Eckert, Penelope. 2001. Style and social meaning. In: Eckert, Penelope – Rickford John R. (szerk.) 2001. *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press. 119–126.
- Eckert, Penelope – Rickford John R. (szerk.) 2001. *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, Penelope – McConnell-Ginet, Sally 1992. Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice. *Annual Review of Anthropology* 21: 461–490.
- Finegan, Edward – Biber, Douglas 1994. Register and social dialect variation: An integrated approach. In: Biber, Douglas – Finegan, Edward (szerk.) *Sociolinguistic perspectives on register*. Oxford: Oxford University Press.
- Finegan, Edward – Biber, Douglas 2001. Register variation and social dialect variation: The register axiom. In: Eckert, Penelope – Rickford, John R. (szerk.) *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press. 235–267.
- Giles, Howard 1971. *A study of speech patterns in social interaction: Accent evaluation and accent change*. Ph.D. Thesis, University of Bristol.
- Giles, Howard 1973. Accent mobility: a model and some data. *Anthropological Linguistics* 15, 87–105.
- Gumperz, J. John. 1982. *Discourse strategies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gumperz, John J. – Hymes, Dell (szerk.) 1972. *The ethnography of communication*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Halliday, Michael A. K. 1971. Linguistic function and literary style: An inquiry into the language of William Golding's *The Inheritors*. *Literary style: A symposium*, ed. by S. Chatman. London and New York: Oxford University Press.
- Hymes, Dell 1974. *Foundations in sociolinguistics: an ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Irvine, Judith 2001. „Style” as distinctiveness: The culture and ideology of linguistic differentiation. In: Eckert, Penelope – Rickford, John (szerk.) *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 21–43.

- Johnstone, Barbara. 1996. *The linguistic individual*. New York: Oxford University Press.
- Kontra Miklós 1990. Budapesti előnyelvi kutatások. *Magyar Tudomány*, 5: 512–520.
- Labov, William 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Oxford: Blackwell.
- Labov, William 2001. The anatomy of style-shifting. In: Eckert, Penelope – John Rickford (szerk.) *Style and sociolinguistic variation*. University of Cambridge Press. Cambridge. 85–108.
- Lave, Jean – Wenger, Etienne 1991. *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Milroy, Lesley – Gordon, Matthew 2003. *Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Moore, Emma 2003. *Learning style and identity: A sociolinguistic analysis of a Bolton high school*. Doctoral dissertation. University of Manchester, UK.
- Podesva, Robert J. 2008. Three sources of stylistic meaning. *Texas Linguistic Forum* 51.
- Rampton, Ben 2006. *Language in late modernity: Interaction in an urban school*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schilling-Estes, Natalie 2004. Investigating stylistic variation. In: Chambers, J. K. – Trudgill, Peter – Schilling-Estes, Natalie (szerk.) *The handbook of language variation and change*. Malden–Oxford: Blackwell. 375–402.
- Schilling-Estes, Natalie 2008. *Stylistic variation and the sociolinguistic interview: A reconsideration*. 25 Años de Lingüística Aplicada en España: Hitos y Retos (25 Years of Applied Linguistics in Spain: Milestones and Challenges; proceedings from AESLA 25). Ed. Rafael Monroy and Aquilino Sánchez. Murcia, Spain: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia.
- <http://www.um.es/lacell/aesla/contenido/pdf/9/schilling.pdf>
- Sebeok, Thomas A. (szerk.) 1960. *Style in language*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology.
- Simon Gábor 2012. A stílus szociolingvisztikai meghatározásáról. *Magyar Nyelv* 18–39.
- Tannen, Deborah 1993. The relativity of linguistic strategies. In: Tannen (szerk.) *Gender and conversational interaction*. New York: Oxford University Press. 165–188.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. *A stílus szociokulturális tényezői*. Kognitív stilisztikai tanulmányok. Budapest: ELTE. 19–51.
- Trudgill, Peter. 2004. *New-dialect formation: the inevitability of colonial Englishes*. Edinburgh: Edinburgh University Press.